

HATIRALARDA AHISKA YURDU-II

Prof. Dr. Asif HACILI

Azerbaycan'da yaşayan Ahıskalılarla konuşmalarımızın ikinci bölümünde *Pulate*, *Kikinet*, *Laşe* ve *Çela* köylülerin anlattıklarını sunacağız.

Pulate: Azerbaycan'da Saatlı ilçesinin Fete-
li köyünde oturan Kuşogillerden Gülcan Süley-
man kızı (1910), Hemidağagillerden Şüşe Me-
hemmed kızı (1930), Husogillerden Kayat Rah-
man kızı (1924), Üzeyirlerden Alisultan Memme-
dov (1924), Coşkundegillerden Anşa İsmail
kızının (1918), doğdukları Pulate köyü hakkın-
daki hatıralarından, bu ulu Türk yurdundaki şu
yerleri öğrenmiş olduk: *Saburta Dağı*, *Samasada
Dağı*, *Qarapuvur Dağı*, *Persat Dağı*, *Yalbuz Dağı*,
Bakacak Dağı, *Aşaxki Yayla*, *Yoxarki Yayla*. *Pula-
te köyü*, *Naçikev Buzxanası* (buzlu mağara), *Pu-
late Çermiği*, *Axaşen Çermiği*, *Sabiyetdere Çer-
miği*, *Coç Puvuri*, *Qarapuvur*, *Cütpuvar*, *Südpu-
var*, *Gülbahça Puvuri*, *Nesüret Puvuri*, *Dibsizgöl*,
Cazi Gölü...

Köy çevresinde *Axaşenler*, *Kostamalar*, *Qırax-
lar*, *Nariya*, *Qıraçlar*, *Çololar*, *Nakordalalar*, *Cuvari*,
Gülbaxça, *Varazan*, *Cami*, *Sukuletler* adıyla bi-
linen tarlalar varmış. Pulate ve civar köylerin

sakinleri *Şehitler Mezarlığı*, *Garipler Mezarlı-
ğı*, *eylerden (erenler) Ehmedağa Türbesi*, *Aşax-
ki Mehle Mezarlığı*, mum yanan *Sukuletler Tür-
beliği*, *Molla Mevlüt Türbesi*, *Evlüya Abdul Dede
Türbesi*, *Lazistanlı Hoca Türbesi* ve *Zazola Tür-
besine* kutsal yerler olarak ziyarete giderlermiş.
Köyün tanınmış ve sayılan uleması arasında
Molla Şemmed, Molla Ehmed, Molla Maksud,
Âşık Molla Mehemed (Sefilî), halkın hafızasın-
da yer etmişler. Qıraxci Ehmed, Misli Emi, köy-
lülere geleneksel yöntemlerle tedavi ederlermiş.
Kostama, Hamzula, Nakan, Nadkur, Axaşen or-
manları, Gülbahçalar, Kamabaxçalar, Çevürme-
baxça, Ardmulbaxça, köyün bereketi ve güzelli-
ğiymiş. *Nanezir*, *nene*, *gügüm*, *ağırşax*, *güz*, *ki-
zıl* gibi armut türleri; şerbete, koderze pantala-
rı (ahlatları), erik, elma, kiraz her tarafta bilinir-
miş. Masalımsı Cazi Gölü'nden su getirip "Kep-
çexatun duası" okunur, su yere serpilir, yağmur
yağsın diye yakarırlarmış. Dipsgizöl'de camuş-
lar (mandalar) arabayla batmış. Qıraxci Ehmed'i
hükümet denemek istemiş, kestane kabağını
dilim dilim kırarak çuvala koymuşlar. Ehmed,

Ahıska-Adıgön'de Kobliyan Çayı

elini çuvala sokmadan, üstten bunları bir bütün kabak hâline getirmiş. Kırılmış kestaneyi çorap içinde ilk hâline getirmiş. Axaşen çermiğinde dilek ağacına niyetliler püskül, kaytan bağlarırmış. *Sasele, çamaca, koskur* gibi şifalı otlar kullanırlarmış. Çocuklar *Hocora, Kotsi, Tula, Qazık, Kospada, Qayışvurdi* gibi oyunlar oynarlarmış.

Yaşlı nesil o devirde halk arasında geniş yayılmış olan *sıra türküsü, sıra oyunu, sıra masalı, atışmalar, fincan-yüzük, süpürge seyri* diye bilinen eğlenceleri de hatırlıyorlardı. Ahıska halkı (çocuklar ve büyükler) arasında yaygın olan değişik oyunların (zihin ve harekete dayalı oyunlar, top, taş, çubuk, aşık, ipe vb. oynananlar) zenginliği araştırmacıların ilgisini çekmiştir. (bakınız: İ. Stepanov, Tiflis Guberniyasının Ahıska Şehrinde Oyunlar // SMOMPK, 1886, 5. Fasikül, s. 209-229).*

Pulate köyü hakkında halk arasında söylenen bir söz var: “*Pulateliler savux sobaya sarırlurlar!*” Anlatılanlara göre, Pulateli biri şehirden soba alır ve üstü kapalı arabayla köye getirir. Yolda hava bozar, çok soğuk olur ve adam üşümeye başlar. Çaresiz kalıp sobayı yakar, borusunu da arabanın dışarısına çıkarır, sobayı kucaklayıp uyur. Köye varana kadar soba söner, ama adam uyanmaz. Köylüler arabanın kapısını açınca bakmışlar Pulateli soğuk sobaya sarılmış uykuya dalmış...

*

Kimi köyler hakkında değişik ve renkli rivayetler, deyimler var. Bazı köyler elin dilinde şöyle tanımlanmıştır: *Kikinet'in kiri, Tsaxan'ın tsatxısi (çökelek), Xarcam'ın keli, Varxan'ın varı... Kikinetlilere Aranlar, Xarcam'a Kel Xarcam derlermiş.*

En çok yarennik (şaka) seven Xerolularmış. Çağısman'ın kızları çok çalışkanmış, Kexvan helvası, Azgur bahçeleri, Abastuman çermikleleriyle (şifalı maden suları) meşhurdu. Gomoraliler açık kalpli, Simadaliler tatlı dilliymişler.

Sabzara topu topu altı evden ibaret köymüş ve hatta şimdi de bir Sabzaralı başkasını görünce şöyle der: ‘Şükür Allah’a, altiyduh, yeddi oldux!’

*Alti tütün Sabzara,
Yem tökerim qazlara,*

*Qazlar yemi yemede,
Ben baxarım qızlara.*

Zedibanlılardan bahsederken, “*Onlar çoşat uzatır!*” derler. Çoşat, evin çatısındaki kiriş ve meretklere verilen mahallî bir isimdir. Rivayet şudur ki, Zedibanlılar ev yaparken çatı kirişleri (çoşatlar) kısa gelmiş. Zediban ustaları, duymuşlar ki kirişleri uzatmak mümkündür, ama bunun yolunu bilmiyorlarmış ve uzatmak derken bunu harfi manâda anlamışlar. Dolayısıyla kısa gelen kirişleri çatıdan indirip iki ucuna öküz bağlamışlar ve öküzleri vurmaya başlamışlar. Böylece kirişlerin uzayacağını düşünmüşler. Ama öküzler ne kadar çekseler de kiriş uzamıyor tabii... O kadar vurmuşlar ki, sonunda zavallı öküzler ölmüş...

Ahıska, Abastuman, Azgur, Adigön, güzel kızları, nazlı cilveli hanımlarıyla seçiliyormuş:

*Bu derenin uzuni,
Qıramadım buzuni,
Aldım Azğur qızını,
Çekemedim nazını.*

*Dağıstan dağ yeridür,
Gürcistan bağ yeridür,
Adigön'ün qızları
Hormanın bol yeridür.*

*Gemi gelür yanaşur,
İnsan sorup tanışur,
Adigön'ün kızların
Gören gözler qamaşur.*

*Gemi gelür aralı,
İçi doli yaralı,
Ele bir yar sevmişim,
Abastuman maralı.*

*Xalburum dalda qaldı,
Gözüm yollarda qaldı,
Andır kalsın Axısxa'yi,
Nişanım onda qaldı.*

Kikinet: 1958'de Özbekistan'dan Saatlı ilçesine göç eden Varxanlılar, burada yeni kurulan

*Ruşça yazılmış bu makalenin yer aldığı kaynak şudur: Sbornik materialov po opisanii mestnostey i plemyon Kavkaza(SMOMPK). Kafkasya Yöreleri ve Aşiretlerinin Tasvirine Dair Materyaller Derlemesi. Tiflis'te yayınlanan SMOMPK Türkiye'de bilinmeyen çok önemli kaynaklardır. O. Uravelli.

1930'lu yıllarda Ahıska-Adıgön Türk Tiyatrosu afişi
(Merhum Prof. Dr. Abbas Hacıyev'in arşivinden).

köyün adını da *Varxan* koymuşlar. Burada oturan Kikinetli Burhan oğlu, Şamil Azizov (1918) İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet ordusunda askerlik yapmıştır. O, doğduğu Kikinet köyü hakkında şunları anlatıyor: 'Köyümüzde 200 kadar tütün (hane) vardı. Köyün çevresinde Hökançala, İsitme kayası, Büyük kaya, Kirazlı çayırı gibi yerler aklımda kalmıştır. Büyük kaya puvarının suyunda çimerlerdi. Köy halkı esasen ekincilik yapardı, rençberdi. Sıtmaya tutulanlar, İsitme kayasındaki Karaağaca al kumaş parçası, püskül, kaytan bağıyorlardı. Şehitler, Garipler mezarlıkları vardı. Herkem denen yerde Garip mezarlığına, cuma günü yağmurda kitap açılıp kurban kesildiğini (2 öküz, 5 tosun, toplam 7 kurbanlık hayvan), kurban etlerinin üç köyde dağıtıldığını hatırlıyorum. Bundan sonra yağmur kesilirdi. Mevlit okunurken helva pişiriyorlardı, Ramazanda, iftardan sonra müzikli danslı, güreşli eğlenceler düzenlenirdi. Kurban bayramında 7 adam bir araya gelerek 2 yaşlı bir tosun veya bir aile bir koyun kesermiş. Nevruz kutlanmazdı, Yılbaşı âdeti de sonradan çıkmıştı. Anne ve babanın borcu, ev yapmak ve oğla ayrı mesken kurmuş ve zaten ev yapılmadan oğul evlendirmezlerdi. Evin temeli atılırken kurban kesilirmiş.

Kikinetli Toromangillerden Gafur Hüseyinov'un (1934) da doğduğu yurtla ilgili hatıraları vardır; oranın şiir, rivayet ve hikâyelerini unutmamıştır. Eski Türk yurdu Kikinet'teki Düzçayır, Kokroxana, Qaragöl, Sabadur çayırı,

camı, Garip mezarlığı, kara sevdalı âşıkların türkülerini Gafur amca hâlâ hatırlıyor. Kikinetli Cavad, Entelli Bedel, Gorgisimdalı Abbas, Xeveşenli Ali Sultan, Sakunetli Mehemed gibi pehlivanlarla ilgili birçok hikâye ve rivayetler anlatıyor. "Mehemed ve Qızxatun", "Qara Sevda" destanlarını; Sümmanî'nin, Âşık Şenlik'in, Karacaoğlan'ın birçok şiirini 1980'li yıllarda bize Gafur amca söylemiştir.

Yaşlıların söylediklerine göre, Xeveşenli Ali Sultan adaletli, Kaçak Nebi gibi bir yiğitmiş, bütün yörede tanınıyormuş. Ali Sultan o kadar ün kazanmış ki, bir müddet Adıgön'de Maarif Müdürü olan Rıza Şahveled onun hakkında piyes yazmış. Gafur Hüseyinov'un anlattığına göre, Xeveşenli Ali Sultan bütün fakirlere kâğıt yazıp veriyormuş. Köylü bu yazıyı ağaya verecekmış ve ağa da ona öküz vermek zorundaymış. Sonunda Ali Sultan'ı yakalayıp prangaya vurmuşlar. Tutulduğu hücrenin kapısında, kapanıp açılan pencere varmış. Askerler yemeğe gidince Ali Sultan gardiyana demiş ki, paprozumu (sigaramı) yak. Kibritini çıkarıp yaklaşan gardiyayı pencereden uzanıp kavramış ve boğmuş, tüfeğini alıp ormana kaçmış. Bakmış ki bir Gürcü demirci geliyor, prangalarını kestirmiş ve rahatlamış. Sonralar ailesiyle birlikte Türkiye'ye kaçmış.

Sakunetli Mehemed, Varxanlı Nedim, Balabek, Niyaz, Sürlü Türen, Kikinetli Cavad, Gorgisimdalı Abbas, Entelli Bedel Ağa da çok ünlü pehlivanlarmış. Anlatırlar ki, Entelli Bedel Ağa'nın ününü ve namını duyan bir Osmanlı pehlivanı Entel'e kadar gelmiş, onunla güreşmek istiyormuş. O, köye varanda Bedel Ağa tarla sürüyormuş. Bedel Ağayı tanımayan Osmanlı pehlivanı ona yaklaşmış ve Bedel pehlivanın evini sormuş. Meseleyi anlayan Bedel Ağa ağır kutanı yerden kaldırıp onunla evi göstermiş. Bunu gören pehlivan sessizce geri dönüp gitmiş... Bir defasında Bedel Ağa şehre gitmiş, sel (önü kızaklı araba) sipariş etmiş, yüz kilo da lazut (mısır) almış. Ardından gelmiş arabayı görmüş ama çok küçük olduğuna karar vermiş ve şöyle demiş 'Ola, bunu kendim götürürüm, ben de sana sel demiştim'. Usta buna cevaben, 'Al götür, sana hediyem olsun!' demiş.

Bedel Ağa mısırla birlikte arabayı sırtına almış ve yola çıkmış...

Gorgisimdali Abbas orman korucusuymuş. Bir defasında ormandaki kulübesindeymiş ve yanında avcılar varmış. Yoğun kar ve tipi, evin damını yıkmış, direk kırılmış. Abbas damı omzunda tutmuş, dizlerine kadar toprağa batmış. Yeni direk getirip dayatana kadar adam damı omzunda tutmuş...

Sür köyünden Türen pehlivanı düğüne götürmemişler, bu da kızmış ve bir kaya koyup yolu kesmiş, kaldırmak istemişler kimse kaldıramamış. Sonunda pehlivana düğün sözü verilince kayayı kaldırıp bir kenara atmış.

*

Laşe: Adıgün ilçesinin Laşe köyünden Molagillerden Binali kızı, Gülhanım Aslanova köylerinde yaklaşık 400 hane olduğunu anlatıyor. Nağumar puvari, Ramazan puvari, Sabiyetdere puvari (uyuz deva olan soğuk pınar), Satarınbaşı çayırı, Kırık tarla, Abora, Rukeşe, Mindora, Potora tarlaları olduğunu söylüyordu. EYLER (erenler) mezarlığında kurban keserlermiş. Gülhanım nine Pulate çermiğini (mide hastalıklarına, uyuz, cilt kaşıntısına deva olan kaplıca), Entel ziyaretgâhını, Sinis'deki Sütli yatırını (sütü olmayan anneler gidermiş) bugünkü gibi hatırlıyor. Köyün çevresinde neko çiçeği (sancıya devaymış), saleka otu (yara, çıban, ciclibo/siğil, arpacığa deva), cincar (ısırgan), galo otu (böbrek, mide ağrılarına deva) gibi şifalı bitkiler, diya (mideye yararlıymış), ciyançola/ğirancola, ğime, kazayağı, pampara (yemlik), sata-so, arçikela, gelinparmağı, çemen, kondar, pitna (nane), telpenceri gibi otlar kullanıyorlarmış. Beg, fasela, çoçila, korda, kabak, nene gibi armut türleri; paşa, söbe, urset elmaları yaygınmış.

Köydeki verasiya (avare), xıncır (kaba), sokak süpürgesi, sürüntü (sürtük), qudurdi böcük gibi lâkaplar ve ifadeler hâlâ yaşlıların hafızasındadır. Ayrıca 'Xaço'nun xançari var!' (fiyaka satanlar için kullanılır), 'La dedi de, lo demedi.' (inatçılar için kullanılır), 'Cil dibinden çıkan cil (ayrık otu) olur.', 'Zemheride çigelek!' (yersiz istek durumunda), 'Acıyan gider, gıcıyan gelir.', 'Beş geçili Kürt gibi ne oturiyorsun?', 'Eşitmiş ki Xorasan'da xali toxuniyer, ne enini biliyer,

ne uzununi...', 'Yavannuxda yağlı qaşux.', 'Yağ taşanda kepçenin bahasi olmaz.', 'Düğüne çıxıp it zunzulli oyniyerler.' vb. onlarca deyim, atasözü, mani, tekerleme, masal, rivayet, fıkra tedricen yaşlı nesille birlikte tarihe karışmak üzeredir. Rüyalara dönüşen acı tatlı hatıralar, anayurttaki dağların, çimenlerin kokusu, suların serinliği...

*

Çela Saatli'da oturan Çelalı Tosogillerden Seedi Eşrefov (1918), Ahıska'daki köylerinin sefali, bereketli olduğunu, Artnaldağ ve Naomardağ ile çevrildiğini söylüyor. Çuvallar sırtı, Pantnar baxcası, Acartuba tallası, Cırknaç çayırı vb. manzaralı yerlerin göz okşadığını hatırlıyordu. Dokuz güzel puvari (9 yerden çıkan su), Gügümpatlatan puvar, Qarapuvardan cennet suyu aktığını anlatıyordu. Köydeki Evliya Molla Eşref türbesinde mum yanarmış. Köyün pehlivanı Kanber amca o kadar kuvvetliymiş ki öküz ve mandayla güreşirmiş. Camuşkıran fırtınasından sonra, Mayısın 7. gününden sonra el oba dağa, yığnağa (yaylaya) çıkar, çalgı çalınır, güreş tutulur, meclis kurulurmuş.

*

Xerolu Potelegillerden Melik Dede (1906), Saatli'da Şirinbeg'de oturuyor. O da memleketini anlatıyor: 'Hımiroğulları beyi Sultandan hüccet getirip köylerinde cami yaptırmıştı. Hımiroğulları Camisi diyorlardı. Bu hüccete göre Sultanlar bizden vergi almazlardı. Xero'da 40 evliyanın yattığı türbelik vardı. Melik Dede Xero'nun âşıklar yurdu olduğunu söylüyordu. Kendisi Sümmanî ve Şenlik'in atışmasını, Türk Marşını, Yunus Emre'nin, Karacaoğlan'ın şiirlerini coşkuyla söylerdi; birçok tarihî olayları ve dinî rivayetleri biliyordu.

*

İhtiyarların anlattıklarına göre, *Ahilkelek* ihtişamlı Pervane gölü, Hançala gölü, Dumanlı göl, Medet gölü, Abul dağları, Samsar dağı, Medet dağı, mağaraları, kaleleri, özellikle de Koroğlu kalesiyle meşhurdu.

*

Adıgön ve Suxul köyleri, tanınmış Alman edebiyatçısı ve tercüman Fridrix Martin fon Bodenschedt'in hafızasınca da yer etmiştir. Mirze Şefi Vazeh, Adıgönlü Ömer Efendi'yi kendinden sonra en büyük şair saymış,

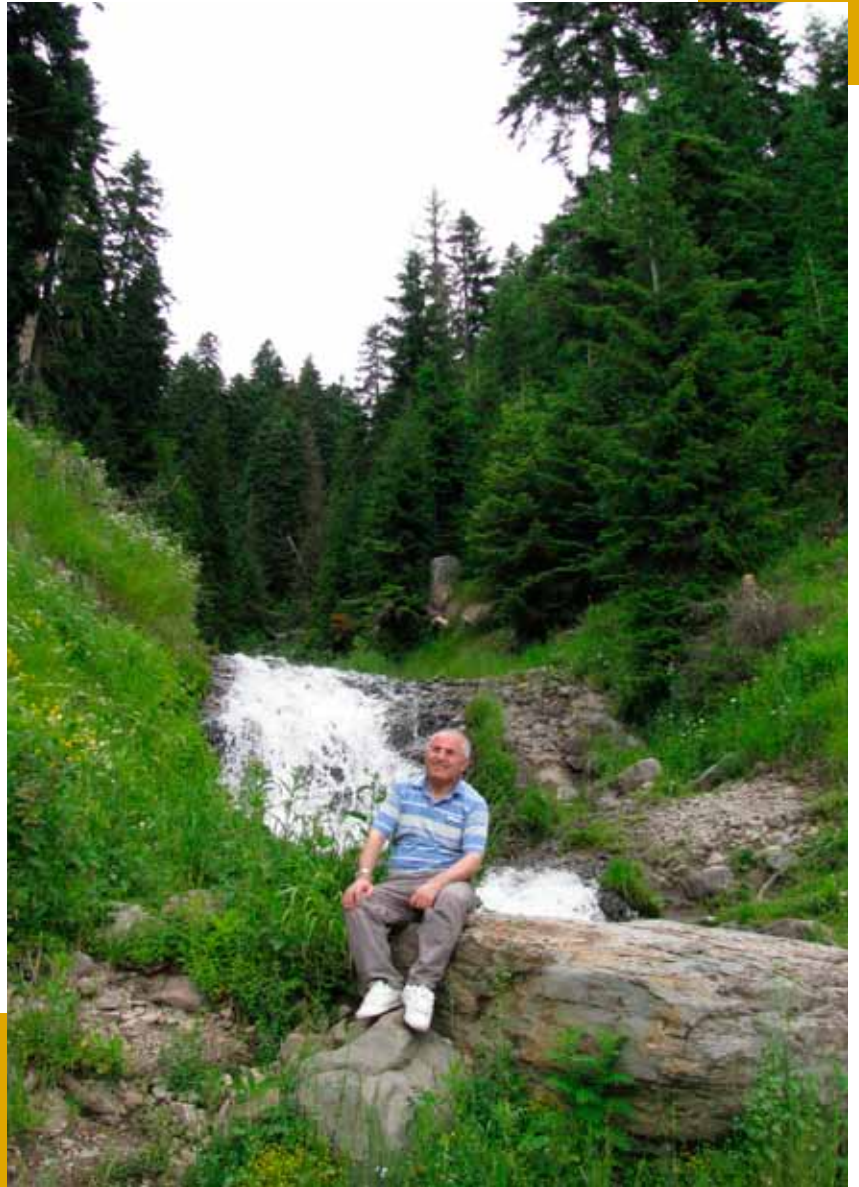
“Ben olmasam, senin muallimin o olmalıdır.” diyerek, Bodenschedt’e onunla buluşmayı önermiştir. Ahılkelek, Abastuman, Aspinza ve Ahıska’dan geçen Bodenschedt, Rus işgalinden sonra Türklerin çoğunun bu güzel yerleri terk ettiğini ve onların yerini Türkiye’den göç etmiş olan Ermenilerin aldığını yazıyor. Köylerin, özellikle de Suxul’un güzelliğinden, camilerinden söz ediyor. Adigönlü Ömer Efendiyle görüşmesini, ustalığına, bilgeliğine hayran kaldığı ev sahibinin konukseverliğini, onunla atışmasını, ev sahibinin ona babası ve dedesinden kalmış şiiir defteri, zarif tütün torbası hediye ettiğini anlatıyor (Adigönlü Ömer Efendi, Anayurdum gazetesi, 4 Kasım 1998, Azerice).

Türk köylerinin tabii güzelliğini, insanların manevî zenginliğini, 1932’den başlayarak bir müddet Adigön’de ders vermiş olan yaşlı öğretmen, el hocası Şerif Sultanov çok iyi anlatmıştır: “Adigön hakikaten dünyanın cennet köşesidir. Uçsuz bucaksız meyve bahçeleri, dağlarının yamaçları yeşil çam ormanları, soğuk sulu çeşmeleri, sağlam gövdeli, hoş niyetli, çalışkan insanları, başları örtülü genç kızları, ismetli gelinleri, beyaz yaşmaklı, yüzlerinden nur yağın kadınları, bende çok derin izler bırakmıştı. Sanki başka bir dünyadaydım. Bu yerin insanları hırsızlık, hile ve yalan bilmezlerdi. Kapılarda kilit, pencerelerde demir parmaklıklar, avlularda duvar ve çit görmedim. Oldukça konukseverdirler. Köylere giderken öne çıkar, ‘Misafirimiz olun’ derlerdi.” (Bkz: Şerif Sultanov, *O Yılların Acı Hatıraları*, Sovet Gürcüstanı gazetesi, 23 Ocak 1990, Azerice).

*

Damızlık. Türklerin toplum hayatına özgü ilginç âdetlerden biri damızlıktır.

S. Şaverdov 1889’da bu âdeti şöyle anlatıyor: ‘Damızlık âdeti Türkler ve Azeriler arasında eskiden varmış. Bu âdetin başlıca özelliği şudur ki hayvanı, koyun ve sığırı olmayan köylüye komşuları, kendi imkânları dâhilinde koyun veya büyük baş hayvan hediye ederler. Bu âdete damızlık (dana + azlık kelimelerinden) denir. Hususi bir günde komşular toplanır ve meclis kurup, söz konusu fakir köylüye herkes kendi hediyesini verir (koyun, keçi, sığır vb). Genelde at ve öküz hediye edilmez. O günden sonra bu hayvanlar, köylünün şahsî malı sayılır. (S. Şaverdov, *Tamazluk (Damızlık) veya Hayvan Vermek Suretiyle Yardımlaşma Âdeti*, SMOMPK, 1889, 7. Fasikül, s. 69-70, Rusça).

Adigön’de bir çavlan.

Tarımda kolektif emek, dayanışma güçlüdür. Üç dört tütün (hane) bir araya gelerek *mogdan* adı verilen ekip kurar ve tarlayı birlikte sürerlemiş. İmece uygulanır, hasat, ev inşaatı sırasında komşular bir arada çalışırlarmış, köylerde mahalle fırınları varmış ve düğün, yas merasimlerini el oba bir arada düzenlemiş.

Türk âdetleri Gürcüleri ve diğer komşu halkları da etkilemiştir. Bazı Gürcü etnik gruplarının düğünleri tamamen Türk-Müslüman âdetleri uyarınca düzenleniyordu. N. Derjavin'in 1902'de yazdığı gibi 'Kartvel düğün âdetlerinin ekseriyeti Müslümanlardan alınmıştır. Nikâhta molla olmasa da Kuran okunur, bu merasime gelinle damat iştirak etmez, düğün aşamaları Türk düğününe uygundur (N. Derjavin, Batum Civarında Oturan Müslüman Guryalıların Düğünü, SMOMPK, 1902, 30. fasikül, s. 161-176, Rusça).

*

Geline konuşma yasağı ve el kol dili. Ahıska Türklerinin etnik töresinde ilginç bir âdet olan ve geline konuşma yasağı getiren âdet uzmanların dikkatini çekmiştir. Küçükler büyüklerin yanında konuşmayı başlatmazlar ve genelde Kafkasya'da bu âdet vat. Ahıskalılarda bundan başka gelin birkaç yıl kayınpederi ve kocasının yaşlı akrabalarının huzurunda konuşmaz. Düğünden sonra gelin, bir süre kayınpederinin karşısında dilsiz ve sessiz kalmak zorundadır (Gelinin dilini kesmek, lisan kesmek âdeti). Eskiden gelin kendi kayınvalide olana kadar kocasının büyükleriyle konuşamazdı, şimdi ise genelde iki üç yıldan sonra konuşmasına izin verilir, ama sesini çok alttan alarak konuşur. Ahıska yöresinde gelinin ilk aylarda kocasının yaşlı akrabalarıyla konuşmama âdeti, geçen yüzyıla ait kaynaklarda da kaydedilmiştir (A. D. Andronikov, Opisanıye 3-go, Uravelskoqo, politseyskoqo uçastka Akhalsikhskoqo uyezda Tiflisskoy gubernii, ZKORQO, Tiflis, 1894, k. XVI, s. 49 (Tiflis Guberniyası Ahıska Kazası Uravel 3. Polis Uçastkasının Tasviri, Rusya Coğrafya Cemiyeti Kafkasya Şubesi Raporları - O. Uravelli).

Saatlı'nın Varxan köyünde oturan 62 yaşındaki Kikinetli Şamil Azizov'un 1990'da anlattığına göre, amcası oğlunun eşi, gelin âdetini

sürdürerek nerdeyse 45 yılmış onunla konuşmuyormuş. Gelin genelde akrabalarının yanında eşinin adını söylemez, kayınpederine baba, kayınvalidesine anne, kayınlarına tada (abi) der.

Ünlü bilgin N.Y. Marr, Ahıska Türkleri arasında gelinin konuşma yasağı konusunu etnik ve kültürel fenomen olarak değerlendirmiş, 'el kol dilinden' bahsetmiştir. Esasen kadınlar arasında yayılmış olan bu iletişim tarzı, Marr'a göre ayin ve merasim niteliğindedir. Bu âdeti çok eski, arkaik çağlara bağlayan âlim, bunun üç dünya-üst (güneş), aşağı (toprak) ve alt (su) dünyasıyla bağlı evren yorumunun ifadesi olduğunu kaydetmiştir. Âlimin belirttiği üzere, dilin ve bilincin gelişmesinde büyük rol oynamış olan söz konusu konuşma tarzıyla, hayat, sıcak, sevinç, gülüş, tebessüm; ölüm, soğuk, dert ve başka anlamlar ifade edilir. Eskiden Avrupa'da, şimdi ender de olsa Amerika, Afrika ve Avustralya'da rastlanan bu jest dilinin Kafkasya'da diyalekt ve işlevsel farklar gösterdiğini gösteren N. Marr, bunu Kafkas halklarının, öncelikle Ahıska ve Azeri Türklerinin hayat tarzına bağlamaktadır. Ahıska'da ve Güney Azerbaycan'da toplanmış bilgileri esas alan N. Marr şu sonuca varmaktadır: Türklerde el kol dilinin sıkça görülmesi, onlar arasında gelinin uzun süre kayınpeder ve kayınvalide ile konuşmamasından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden iletişim için 'el kol dili' gelişmiştir. N. Marr Ahıska'da Türk köylerinde 30 yıl önce 'el kol dilinin' %75 daha çok kullanıldığını, yani gelinin 10-15 yıl bu dille konuştuğunu, hâlese bu sürenin birkaç yıla indiğini belirtir. Güney Azerbaycan'da 'el kol diliyle' özel ustalıkla konuşabilen kadınlar olduğu kaydedilir. (Bakınız: N. Y. Marr. Yazık i obşestvo, MoskvLeningrad, 1934, s. 108-109- Dil ve Toplum; N.Y. Marr. Ruçnoy yazık; N.Y. Marr, Voprosı yazıka v osvoenyii yafetiçeskoy teorii. L., 1933, s. 191-214-El Kol Dili; Yafetik Kuramın Benimsenmesinde Dil Meseleleri).

Ahıskalılarda 'el kol diline' mahsus bu tür jestler, mesela, memnuniyet işareti olarak eli göğse ve göze koymak şimdiye kadar kalmıştır (*Türkçeleştiren O. Uravelli*).

Not: Azerbaycan Türkçesiyle kaleme alınmış olan yazı, Orhan Uravelli tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.